

250 сомға сатылған тоқымдай жер

Қазыналы қарашаңырақ

Қарағанды тарихын өткен ғасырдың отызыншы жылдарынан ғана бастап шиырлағанымызбен Сарыарқаның нақ төріндегі осы қазыналы өңірдің тарихтың терең қойнауына кететін өзіндік мол шежіресі бар. Егер де жер асты көмір байлығы талай ұрпаққа жетерлік, оның қоры миллиардтаған тонна екен деп болжам жасасақ, адамзат баласының осы өңірді қоныстана бастаған сонау бір кезіне дейін, бұдан миллиондаған жылдар бұрын аймақтың қалың жынысты орман болғанын топшылар едік.

Біз қазақ жерінің тарихын кешегі Ұлы Октябрден кейін ғана басталған деп ұғынып келдік. Тіпті бала кезімізде билік большевиктерге тигенше бұл аймақта алғашқы қауымдық құрылыстағыдай жартылай жалаңаш адамдар мекендеген деп те ойлаушы едік. Оның бәрі қызыл империяның шашбауын көтеріп, бар жақсылық, игілік атаулы коммунистер арқылы келді дегенді саналарға сыналап еңгізудің нәтижесі болатын.

Пайымдай қарап, парқына үңілсек, қазан төңкерісіне дейін қазақтың сайын даласында да халық кәдімгідей қалқадірінше өмір сүрген екен. Сарыарқа төсі қайысқан қалың малмен тұнып тұрған, айнадай айдын көлдер, буырқанған өзендер, сылдырлай аққан бұлақтар даланың құт-берекесі еді. Бұрынғылардың айтуынша өлке өндірістендірілгенше, тың көтерілгенше даланың шөбі атты адамның белуарына дейін келген екен.

Қарағанды аймағын мекендеген қалың ел жер астынан шығып жататын тас көмірдің қасиетін ертеден білген. Кейбір жазы ыстық жылдарда жер бетіне шығып қалған қап-қара тас түйіршектері күннің қызуынан бықсып жанып жататын болған. Жергілікті тұрғындар оның қызуының күштілігін біліп, өздерінің күнделікті тұрмысында пайдаланған. Солай десек, те тарихта Қарағанды көмір кенішін алғаш ашушы ретінде Апақ Байжановтың есімі қалды. Ауыздан ауызға, кітаптан кітапқа көшіп келе жатқан дерек «қой соңындағы Апақ бала 1833 жылы Нұра өзенінің оңтүстікке қарай Қарағандыбасы деген жерінен таскөмір кесектерін тапты» дегенді жеткізеді. Сөйтіп, Қарағанды қазынасы туралы сөз қозғалса алдымен бала Апақтың есімі ауызға алынады. Иен далада көшіп-қонып жүрген байғұстар өзгелер келгенше бауырында жатқан жанатын тасты да білмеген дегеннен де, таскөмірді тұңғыш табушы болып Қарағанды тарихына Апақ Байжановтың есімінің енгендігіне де шүкіршілік дейміз. Бүгінгі ұрпақ тас көмірді алғаш ашушы Апақ есімін құрмет тұтады. Оның есімінің кеніштегі бір шахтаға берілуі, көшенің аталуы, әрі тас мүсінінің орнатылуы бәріміз үшін зор мерей, үлкен мәртебе.

Негізі адам баласы үнемі табиғаттың мол байлығын, жер асты қазыналарын іздеумен өмірді өткізіп келген. Европалықтардың кезінде тайлы-тұяғы қалмай Колумбтың адасып жүріп тапқан Америка құрылығына үдере көшуі, шамасы жетпегендердің соған аңсары ауып, құмарта, үздіге қарап келуі пенденің байлыққа деген құмарының салдары ғой. Петр патша Ресей үшін Европаның есігін ашып, халқы оны мен солын таныған соң-ақ бастапқыда Уралдың иен байлығын еншіледі. Байлыққа белшелерінен батқан сайын арандары ашыла түсіп, маңайына көз аларта қарауға шамалары жеткен тұста, Тұран даласына құмарта бастады. Онсыз да көз түсіп, құмары ауып отырғандарға қазақ елінің орыс патшалығының құрамына енуі зор қуаныш болды. Орыстың ендігі жерде оңтүстік-шығысқа кеулей енуіне даңғыл жол ашылды. Бастапқыда земломерлері, одан соң кедей-кепшіктері келіп бай даланың шұрайлы жерлерін бауырларына басты. Ұлы Қытай, Орта Азия елдерімен арадағы шекараны нығайтамыз деген желеумен сулы, нулы өңірлерге бекіністер орнады. Шұбырып әскерлері жетті. Бас сұғып алған соң іздерін басып кәсіпкерлері де аңысын аңдып, жағдайды бажайлауға кірісті. Қазақ даласының, әсіресе, Сарыарқаның өне бойы тұнған жер асты байлығы екендігін аңғару қиындық келтірмеді. Себебі бұл кезде Европа ғылымы жер бетінің құбылысы мен ерекшеліктеріне орай оның астында нендей қазба байлықтың барын болжауға болатын дәрежеде еді. Ендігі қажеті сол қазынаның мөлшері, қоры қанша соны білу болды. Көзі ашық орыстың инженер-геологтары осы аймаққа арнайы саяхатқа жөнелтіле бастады. Он тоғызыншы ғасырда энергияның басты көзі ретінде таскөмір қарастырылған. Сондықтан да көмір шын мәнісінде «қара алтынмен» теңестірілді.

XIX ғасырдың екінші жартысында Петропавл бекетін қоныстанған кәсіпкер Н.Ушаков Сарыарқаның кіндік тұсына арнайы өкілдерін жібереді. Олар жергілікті жердің табиғатын, халқының салт-дәстүрін, өзен-көлдерін тексеріп, ретіне қарай қағаз бетіне түсіруді мақсат еттік дегенімен де ұзынқұлақ арқылы өздеріне жеткен шашылып жатқан таскөмір туралы сөздің қаншалықты шын, қаншалықты өтірік екендігін көзбен көріп, оңтайы келіп жатса есеп-қисабын жасап кету болатын. Жергілікті тұрғындар келгендерді тосырқамай, жылы қабылдады. Жатаған тау сілемдерін қуалай жүріп, тіпті жер астын ұңғыламай-ақ маман-геологтар іннің суырынан шығып жатқан тас көмір үйінділерін

көріп, бұл өзі көмір қабаты аса тереңде емес, әрі мейілінше кең аумақты алып жатқан ұлан-ғайыр байлыққа белшесінен батқан берекелі өңір екендігін бірден ұғады. Жедел осы хабар Петропавлдағы жергілікті көпес-кәсіпкерлерге, олар арқылы орталыққа, Санкт-Петербургке жетеді. Олардың ұйғарымы қайткен күнде де осы аймақты өздеріне қаратып алу болды. Жоғары орындар бірден баса көктемей, жергілікті ел билеуші, сөзі өтетін адамдардың аузын алу арқылы бейбіт тұрғыда кенді өңірдің өз иелігіне өткізуге баса көңіл бөлді. Сол кезде-ақ орыстың сұңғыла саясатшылары Ресейдің оңтүстік-шығысындағы бай көмір қорының империяның болашағы үшін стратегиялық маңызының үлкен екендігін сезді. Содан да болар, «алдымен Сарыарқаның бел ортасындағы тұтамдай жерді заңды тұрғыда сатып алу қажет, ал жергілікті халықтың оған қарсылық білдіре қоймасы анық, себебі иен жатқан боз даланың шегі мен шегіне көз жетпейді. Бұратана халықтан оны сутегінге алуға болады». Мәселе төркінін жоғарыдағылар осылайша топшылған. Расында да солардың ойындай болып шықты. Тіпті жергілікті ел орыс көпестері осы жерді қоныстанамыз, игереміз десе де, оларды кеудеден итермес еді. Сөйтсе де әліптің артын бағатын, сауысқаннан сақ іскер-көпестер бәрін заң шеңберінде шешті. Соның нетижесі деу керек, тарихта осы күнгі Қарағанды өңірі аумағынан тоқымдай жердің 250 сомға сатылғаны туралы құжат қалды...

***Аман ЖАНҒОЖИН,
Ермагамбет ЛУҚПАН.***